

MEMORIA CULTURALĂ CA FUNDAMENT AL IDENTITĂȚII EUROPENE¹

CULTURAL MEMORY AS THE FOUNDATION OF EUROPEAN IDENTITY

LUDMILA LAZAREV²,

doctor în istorie, conferențiar universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

<https://orcid.org/0000-0002-4394-690X>

CZU 316.752(4)

316.723:159.953(4)

DOI <https://doi.org/10.55383/amtap.2024.1.18>

Memoria culturală joacă un rol crucial în formarea și consolidarea identității europene. Moștenirea culturală comună a Europei, cu influențe din antichitatea clasică, creștinism, Renaștere și Iluminism, cuprinde și lecțiile etice ale celor două războaie mondiale și ale regimurilor totalitare din secolul XX. Acest studiu explorează modul în care valorile și tradițiile partajate contribuie la consolidarea sentimentului de apartenență și coeziune europeană. Politicile culturale, inițiativele contemporane, care susțin dialogul intercultural și întăresc memoria culturală comună, subliniază importanța acestora în contextul unei Europe diversificate, dar unite. Abordarea memoriei culturale pe baza valorilor europene, precum umanismul, toleranța, democrația, în Republica Moldova constituie atât o provocare cât și un obiectiv esențial în procesul de consolidare a identității culturale europene.

Cuvinte-cheie: memorie culturală, identitate europeană, dialog intercultural, valori europene, politici culturale

Cultural memory plays a crucial role in the formation and consolidation of European identity. Europe's common cultural heritage, influenced by classical antiquity, Christianity, the Renaissance, and the Enlightenment, also encompasses the ethical lessons of the two world wars and the totalitarian regimes of the 20th century. This study explores how shared values and traditions contribute to the sense of European belonging and cohesion. Cultural policies and contemporary initiatives that support the intercultural dialogue and strengthen the common cultural memory highlight the importance in the context of a diverse but united Europe. Addressing cultural memory based on European values such as humanism, tolerance, and democracy in the Republic of Moldova is both a challenge and an essential goal in the process of consolidating European cultural identity.

Keywords: cultural memory, European identity, intercultural dialogue, European values, cultural policies

1 Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului 101085561 – TEIDCIPEI –ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH *The European identity development through culture in the process of European integration*, finanțat de Uniunea Europeană. Punctele de vedere și opiniile exprimate aparțin, însă, exclusiv autorului (autorilor) și nu reflectă neapărat punctele de vedere și opiniile Uniunii Europene sau ale Agenției Executive Europene pentru Educație și Cultură (EACEA). Nici Uniunea Europeană și nici EACEA nu pot fi considerate răspunzătoare pentru acestea.

2 E-mail: ludmila.lazarev@amtap.md

Introducere

Identitatea europeană este un concept complex și dinamic, conturat de o multitudine de factori istorici, culturali și politici. În centrul acestui proces de formare identitară se află memoria culturală, care joacă un rol esențial în articularea unei identități comune pentru popoarele europene. Memoria culturală, înțeleasă ca ansamblul valorilor, tradițiilor, miturilor și simbolurilor transmise de-a lungul generațiilor, furnizează un cadru de referință colectiv ce conferă continuitate și coeziune în spațiul european. Acest studiu explorează modul în care memoria culturală servește drept fundament al identității europene, promovează dialogul intercultural și solidaritatea europeană. Prin această analiză ne propunem să demonstrăm importanța vitală a memoriei culturale în consolidarea unei identități europene robuste și incluzive.

Conceptul de memorie culturală

Chestiunea memoriei în cultură nu este una de dată recentă. Dimpotrivă, sintaxa culturală a templelor egiptene dedicate zeilor morții și „obligația amintirii” în cazul poporului israelit – unele dintre cele mai vechi forme de cult – au la bază un proces de actualizare colectivă, în forme simbolice, ritualizate, a unui trecut fondator, mai mult sau mai puțin mitic. De-a lungul secolelor, amintirea și uitarea revin în culturile lumii în ipostaze mereu provocatoare.

Memoria este, în primul rând, o funcție biologică a creierului uman ce presupune o serie de procese, precum cele de codare și restituție. Toate celelalte definiții ale memoriei fac apel la un cod cultural, care alocă acestui concept diverse conținuturi și roluri, în funcție de necesitățile de interpretare ale unei comunități/societăți sau ale unor cercetători mai mult sau mai puțin avizați. Se vorbește și se scrie despre memoria colectivă, comunicativă, culturală, publică, istorică, națională, oficială, socială, despre „locuri ale memoriei”, „regimuri memoriale” etc. Noțiunile de „locuri ale memoriei”, „memorie colectivă” au devenit deja expresii comune în discursul academic și public.

În secolul al XIX-lea, în timpul formării națiunilor și a statelor naționale europene, memoria colectivă și narativul istoric au jucat un rol crucial în procesul de construcție statală atât în formarea identității colective moderne cât și în mobilizarea politică privind procesul de edificare a statelor naționale. De regulă, aceasta a fost istoria grupului etnic titular, o narațiune etnonațională, care a semnalizat nu numai particularitatea și unicitatea biografiei comunității, ci și rolul său special în istorie, în primul rând, în comparație cu vecinii săi.

Memoria nu înseamnă o redare obiectivă a trecutului, ci, prin apelul la experiență și rememorare, reprezintă o modalitate mai mult sau mai puțin fiabilă de actualizare a acestuia. Memoria reconstruiește trecutul, plecând de la prezent, în funcție de contextul social sau de ceea ce Halbwachs numea „cadrele sociale ale memoriei” [1], referindu-se la memoria colectivă. „În epoca mărturiilor” memoria joacă un rol important în definirea individului, grupului, comunității. Istoricul francez Pierre Nora, referindu-se la „memoria colectivă”, spunea că aceasta reprezintă „amintirile, conștiințele sau nu, ale unei experiențe trăite sau mitificate de către o colectivitate, care fac parte integrantă din identitatea acelei comunități. Amintiri ale unor evenimente trăite direct sau transmise prin intermediul tradițiilor, pe cale orală sau scrisă. Memoria colectivă este o memorie activă, întreținută de instituții, rituri, istoriografie, literatură etc.” Este ceea ce rămâne din trecut în amintirea unui grup și ceea ce grupul acela face cu acest trecut [2 p.398].

Memoria culturală este o formă a memoriei colective, în sensul că este împărtășită de o comunitate largă de oameni și care le asigură acestora o identitate colectivă, adică culturală, consideră savantul Jan Assmann[3], care a dezvoltat conceptul „culturii memoriei” și memoriei culturale, fiind inspirat de studiile lui Maurice Halbwachs. Memoria culturală se menține de-a lungul generațiilor prin practici culturale și instituții, prin lucrări istorice, literare, artistice, prin ritualuri, simboluri, monumente, memoriale etc. [4].

În susținerea ideilor lui Maurice Halbwachs, Jan Assmann consideră că societățile sau culturile au o „memorie voluntară”, care este construită social prin ritualuri, dansuri, mituri, veșminte, tatuaje, la fel și prin intermediul instituțiilor oficiale, acroniilor, arhivelor, monumentelor, canoanelor, religiei, școlii etc. Amintirile semnificative ale unei societăți nu sunt niciodată spontane și nici predeterminate: trecutul, la fel ca și identitatea colectivă, este un construct bazat, simplu vorbind, pe două operații complementare: actualizarea și uitarea. Relația dintre memoria culturală și istorie este una care se bazează tocmai pe această natură construită a trecutului: „Memoria culturală se orientează spre puncte fixe din trecut. Trecutul nu se poate conserva ca atare nici în memoria culturală, ci oglindindu-se în figuri simbolice de care se fixează amintirea [...]. Miturile sunt și ele figuri ale amintirii. Deosebirea dintre mit și istorie devine aici irelevantă. Pentru memoria culturală nu exista istoria factică, ci istoria rememorată. S-ar putea spune că, în memoria culturală, istoria factică este transformată în istorie memorată, deci, în mit” [5 p. 52]. Miturile devin astfel o narațiune despre trecut, menită să explice evenimente ce au avut loc sau să dea forță și sens prezentului. Memoria culturală transformă anumite evenimente și figuri din trecut în subiecte ale rememorării publice, ducând, treptat, la o mitologizare a acestora [5].

Construirea memoriei culturale europene

Construirea memoriei culturale europene nu este o sarcină ușoară, având în vedere diferențele istorice, sociale și educaționale. În contextul european, memoria culturală integrează evenimente și fenomene majore, precum Renașterea, Iluminismul sau cele două războaie mondiale, dar și expresii artistice, precum muzica clasică, arta vizuală și literatura. Deși elita intelectuală europeană a definit o identitate culturală bazată pe gândirea filozofică, politică și artistică grecească, creștinism și iudaism, moștenirea Romei, precum și pe filosofia umanistă și iluministă, este dificil de afirmat că aceasta ar susține un patriotism european similar cu cel care caracterizează națiunile continentului.

Vom menționa că memoria culturală este strâns legată de memoria istorică, acestea fiind două moduri prin care societățile își amintesc și interpretează trecutul. Atunci când se completează reciproc, acestea pot contribui la construirea identității și coeziunii sociale. Politicile europene au încercat să promoveze o memorie istorică europeană cu scopul de a da legitimitate proiectului european și de a promova identitatea europeană. Drept urmare, eforturile elitelor politice europene s-au concentrat inițial pe activități care promovau o moștenire europeană comună. Primele instituții europene au dezvoltat un fel de narațiune europeană, care se referea vag la un trecut îndepărtat: Carol cel Mare și mitul Europei [6]. În primii ani ai programului CECO accentul s-a pus exclusiv pe elementele pozitive ale patrimoniului cultural, cum ar fi moștenirea istorică, arta și arhitectura, patrimoniul literar și filosofic etc. În anii 1970, însă, istoria integrării europene a devenit un punct central al comemorării, iar cultura și politicile culturale au căpătat un nou sens, devenind elemente de coeziune capabile să mențină unitatea europenilor în vremuri de criză [7]. De exemplu, unul dintre cele mai importante programe culturale lansate de UE în anii '80 – cel axat pe promovarea Capitalelor Culturale Europene – a avut ca scop întruchiparea ideii unei memorii și identități europene comune.

Odată cu sfârșitul Războiului Rece, în anii 1990, problema rolurilor jucate de statele membre în cele două războaie mondiale a revenit în prim-plan, alături de experiențele naționale de repressiune și dictatură. Putem vorbi despre apariția unei memorii istorice negative, „relatarea unei povești despre ororile trecutului”, care s-a integrat încet și a înlocuit narațiunea pozitivă și teleologică a integrării europene, care dominase discursul CEE până în anii 1970. În timp ce punctele de referință tradiționale ale memoriei culturale țineau de patrimoniul european, în sensul larg al acestui cuvânt, un punct de interes nou a devenit rememorarea regimurilor totalitariste ale sec. XX, în special, național-socialismul și stalinismul. Totodată, Holocaustul a devenit punctul central de referință pentru definirea valorilor și a obiectivelor politice ale Uniunii Europene. În acest sens, Aleida Assmann afirmă: „Holocaustul nu este o amintire unică și comună universal, ci a devenit paradigma sau

modelul prin care, de foarte multe ori, sunt percepute și prezentate alte genocide și traume istorice” [8 p.14].

În procesul extinderii comunității europene spre răsărit contrastul între căile mnemonice ale societăților din vestul și estul continentului a determinat UE să dezvolte o memorie colectivă comună pentru ele. UE a considerat acest lucru esențial pentru proiectul său de unificare europeană, iar memoria colectivă a făcut astfel parte din noua politică europeană de vecinătate la începutul anilor 2000. În 2005, Parlamentul European a propus o lege care interzicea simbolurile naziste și comuniste. Această rezoluție a reprezentat un moment de referință în politica de memorie a Uniunii Europene. A fost pentru prima dată când Uniunea Europeană a subliniat nu doar trauma Holocaustului, ci și a trecutului comunist al Europei de Est. Ulterior, în 2009, o altă rezoluție a Parlamentului European a consolidat o memorie europeană unitară a totalitarismului. Această rezoluție condamnă cu fermitate fostele regimuri comuniste totalitare și nedemocratice din Europa Centrală și de Est și comemorează Holodomorul alături de Holocaust [9]. Astfel, tragediile din Europa de Est, de asemenea, sunt acum considerate parte din istoria comună și memoria culturală a Europei secolului XX.

Încurajând europenitatea, instituțiile UE valorifică angajamentul moral de a depăși un trecut traumatizant pentru a promite un viitor mai bun. Acțiunile UE arată modul în care formarea memoriei colective comune joacă un rol cheie în construirea unei traiectorii comune a UE. În ultimul deceniu mai multe instituții europene au propus linii directe pentru dezvoltarea unui tip de memorie negociată, esențială pentru un continent atât de divizat. Orice propunere de modelare a memoriei colective a UE trebuie să implice mecanisme adecvate de democrație, transparență și dezbateră deschisă. Politice culturale ale UE, inclusiv noua agendă europeană pentru cultură, programul *Europa Creativă*, prin protejarea, dezvoltarea și promovarea diversității și a patrimoniului cultural, susțin procesul de consolidare a memoriei și a identității culturale europene.

Promovarea memoriei culturale și a identității europene

Reinterpretarea critică a trecutului european și reconcilierea cu evenimentele traumatice, precum Holocaustul sau colonialismul, reprezintă provocări semnificative pentru memoria culturală europeană. Totodată, Europa de Est își are specificul său în procesul de construire a memoriei culturale și a identității europene.

În Republica Moldova constituirea unei memorii culturale a comunismului este parte a unui proces continuu, influențat atât de regimurile memoriale cât și de memoria diverselor grupuri, care pot fi uneori marginale, alteori dominante. Reprezentările trecutului comunist promovate de fiecare din aceste grupuri au creat un spațiu memorial concurențial. Populația majoritară și minoritățile naționale au plătit un preț greu din cauza amneziei, ajungând să cultive adesea mituri false și nostalgii după URSS. Pe de altă parte, foametea organizată, deportările și represiunile din perioada regimului sovietic comunist au devenit subiecte de interes major în cercetările istorice și teme relevante în discursul literar-artistic, fiind reprezentate de opere semnificative ce au obținut o apreciere considerabilă din partea publicului larg. Volumul *Cartea foametei*, autor Larisa Turea, docudrama *Siberia din oase* în regia Leontinei Vatamanu, spectacolul-dramă *Dosarele Siberiei* în regia lui Petru Hadârcă sunt doar câteva dintre operele cu un mare impact emoțional, care pun bazele unei memorii culturale menite să vindece traumele cauzate de regimul totalitar sovietic. Un mesaj similar a fost transmis de expoziția *Trenul durerii* (iulie 2024), dedicată victimelor deportărilor regimului stalinist, care a fost amplasată în Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău, un loc simbolic situat în „centrul puterii”, unde în trecut se afla monumentul lui Lenin. Totodată, toponimia unor localități din Republica Moldova (de ex., Ceapaevca, Pervomaiscoe, Oceteabriscoe, Crasnoarmeiscoe etc.) și a unor străzi (de ex., str. Lenin din Comrat), prezența monumentelor sovietice, precum „Luptătorul pentru puterea sovietică”, „Eroilor comsomolului” ș.a. în locuri publice din capitală, sunt o mărturie vie a memoriei culturale care alimentează miturile trecutului comunist.

Astfel, memoria culturală continuă să fie o arenă de dispută în Republica Moldova. Ea include controverse între grupurile etnice, politice cu privire la interpretarea trecutului sovietic. Reevaluarea și reinterpretarea evenimentelor istorice importante la nivel oficial își fac loc în conștiința publică într-o măsură insuficientă. În condițiile în care narațiunea dominantă a societății reflectă valorile civilizației europene, dialogul și dezbaterile publice sunt importante pentru a consolida o memorie culturală cât mai coezivă. Aceasta poate avea loc în spații academice, media, literatură, artă etc., unde diverse perspective și interpretări sunt discutate și contestate.

Memoria culturală contribuie la formarea identității europene prin intermediul mai multor mecanisme, cum ar fi:

- construcția narativelor colective, care definesc nu doar trecutul european, ci formează și un sentiment de solidaritate și apartenență la un întreg cultural comun;
- conservarea și transmiterea cunoștințelor prin instituții culturale, precum muzeele, bibliotecile și arhivele, care contribuie la păstrarea și transmiterea patrimoniului cultural european către generațiile viitoare, asigurând astfel continuitatea identității europene;
- reprezentarea diversității culturale a Europei, reflectată de memoria culturală, contribuind astfel la promovarea unei identități europene incluzive.

Concluzii

Memoria culturală este un pilon esențial al identității europene, reflectând diversitatea și complexitatea istoriei și culturii acestui continent. Politicile Uniunii Europene promovează o identitate și o memorie europeană comună pe baza unei culturi și a unei istorii comune, precum și a respingerii experiențelor violente din secolul XX.

Prin intermediul unei abordări interdisciplinare și a colaborării între diferite domenii academice, precum istoria, antropologia, sociologia și psihologia, prin implicarea comunităților locale și ale societății civile și sociale, putem promova o înțelegere mai profundă a rolului memoriei culturale în construirea identității europene. Cultura rememorării necesită eforturi pentru ca statele să se împace cu trecutul lor, adoptând însă, în același timp, principii și valori europene. Pe măsură ce Europa se confruntă cu noi provocări, menținerea și revitalizarea memoriei culturale constituie principii esențiale pentru promovarea solidarității între popoare și consolidarea identității europene.

Referințe bibliografice

1. HALBWACHS, M. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Albin Michel, 1994. ISBN-13 978-2226074904.
2. NORA, P. *Mémoire collective*. In: *La nouvelle histoire*. Paris: Retz, 1978, pp. 398–401.
3. ASSMANN, J. *Communicative and Cultural Memory*. In: *A Cultural Memory Studies: an international and interdisciplinary hand-book*. Berlin ; New York: De Gruyter, 2010 , pp. 109–118. ISBN 9783110188608.
4. MANIER, D., HIRST, W.A *Cognitive Taxonomy of Collective Memories*. In: *A Cultural Memory Studies: an international and interdisciplinary hand-book*. Berlin ; New York: De Gruyter, 2010, pp. 253–262. ISBN 9783110188608.
5. ASSMANN, J. *Memoria culturală: Scriere, amintire și identitate politică în marile culturi antice*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013. ISBN 978-973-703-903-3.
6. SIERP, A. *History, memory and trans-European identity. Unifying Divisions*. New York ; London: Routledge, 2014. ISBN 978-1-138-78693-6.
7. CALLIGARO, O. *Negotiating Europe: EU Promotion of Europeanness since the 1950s*. London: Palgrave Macmillan, 2015. ISBN 978-1349475131.
8. ASSMANN, A. *Europe: a community of memory*. In: *GHI Bulletin*. 2007, no. 40, pp. 11–25. ISSN 0269-8552.
9. Rezoluția Parlamentului European din 2 aprilie 2009 referitoare la conștiința europeană și totalitarismul [online]. In: *Parlamentul European*: [site] 2 apr. 2009 [accesat 15 iun. 2024]. Disponibil: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_RO.html